

<https://doi.org/10.30563/turklad.1644891>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 22.02.2025
Kabul Tarihi / Accepted date	: 03.12.2025
Yayın Tarihi / Date published	: 20.12.2025

Atıf / Citation

Yoqubov, I. (2025). Eski Türkçeden Özbek Türkçesine Fonetik Yansımalar ve *Hid* Sözcüğü. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 9. Cilt, 2. Sayı, 393-399.

ESKİ TÜRKÇEDEN ÖZBEK TÜRKÇESİNE FONETİK YANSIMALAR VE *HİD* SÖZCÜĞÜ

Phonetic reflections from Old Turkic to Uzbek Turkic and the word hid
IXTIYOR YOQUBOV¹

Öz

Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesinin kültürel ve edebî mirasçısı olan Özbek Türkçesi birçok eski dil özelliğini yapısında taşımaya devam etmektedir. Bu özelliklerden biri de Eski Türkçedeki /d/ sesi taşıyan sözcüklerin /y/ye dönüşmüş şekilleridir: *adək* > *ayək*, *kadgu* > *kaygu*, *ked-* > *kiy-*, *adıg* > *ayı...* gibi sözcüklerde /d/ sesi genel Türkçe kurala uygun olarak /y/'ye dönüşmüştür. Bunlar içinde /y/'ye dönüşmeyen bir sözcük vardır. Bu sözcük *hid* “koku” sözcüğüdür.

Özbek Türkçesinde diğer Türk lehçelerinden farklı olarak koku anlamına gelen *hid*, *is*, *bo'y*, *sassiğ* kelimeleri bulunmaktadır. Bunlardan *sassiğ* (<ET *sası-* “kokmak”), *is* (<ET *is* < *yizi* < *yizig* < *yıdıg*), *hid* (<ET *yıdıg*) Türkçe, *bo'y* (<Far. *būy*), ise Farsça kökenlidir.

Bunlardan inceleme konumuz olan *hid* sözcüğü Eski Türkçedeki *yıdıg* “koku” sözüne dayanmaktadır. Bu söz, *yıd-ı-g* > *hıdıg* > *hıdı* > *hıd* şeklinde gelişim çizgisine sahiptir. Daha sonra da Özbek Türkçesindeki fonetik kurala uygun olarak *hid* şeklini almıştır.

Eski Türkçede *yıdıg* sözünden çeşitli sözcükler türetilmiştir. Bu sözcüklerden biri de *yiği* kelimesidir. *Yiği* – Türkiye Türkçesi Tarama Sözlüğüne göre “koku” anlamına gelen kelimelerden biridir. Bu kelimeden türemiş olan *yiğdin* (kokmuş, kokuşmuş), *yiğir* (pis kokulu), *yiğitmek* (kokutmak) kelimeleri ve *yiği duymak* (koku almak) birleşği de bir zamanlar kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmut ise bunlarla ilgili olan şu kelimeleri aktarıyor: *yıd* (koku), *yıdımak* (kokmak), *yıdıg* (kokuşmuş), *yıdlamak* (koklamak) *yıdlanmak* (et vb. şeylerin kokması)...

Biz de bu çalışmamızda Özbek Türkçesindeki *hid* kelimesini esas alarak, koku kavramının Türk uygarlığındaki yerini değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *hid* (koku), Eski Türkçe, Çağatay Türkçesi, Özbek Türkçesi, etimoloji

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Semerkant Devlet Pedagoji Üniversitesi. Semerkant/ÖZBEKİSTAN. El-mek: ixtiyoryoqubov08@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-7914-725X>

Abstract

Uzbek Turkic, which is the cultural and literary heir of Orkhon Turkic and Old Uyghur Turkic, continues to carry many archaic linguistic features in its structure. One of these features is the change of Old Turkic words containing the phoneme /d/ into forms with /y/: such as *adak* > *ayak*, *kadgu* > *kaygu*, *ked-* > *kiy-*, *adıg* > *ayı...* the /d/ sound has turned into /y/ in accordance with the general Turkic rule. Among these, there is one word that did not shift to /y/. This word is *hid*, meaning ‘smell’

Unlike other Turkic dialects, Uzbek Turkic has the words *hid*, *is*, *bo‘y*, *sassiğ*, which mean smell. Among these, *sassiğ* (< OT *sası-* ‘to smell’), *is* (< OT *is* < *yizi* < *yizig* < *yıdıg*), and *hid* (< OT *yıdıg*) are of Turkic origin, while *bo‘y* (< Pers. *būy*) is of Persian origin.

Among these, the word *hid*, which is the focus of our study, derives from the Old Turkic form *yıdıg* ‘smell’. This form developed through the stages *yıd-ı-g* > *hıdıg* > *hıdı* > *hıd*, and later became *hid* in accordance with the phonetic rules of Uzbek Turkic.

In Old Turkic, a number of derivatives were formed from the base *yıdıg*. One such derivative is *yiı*, identified in the *Tarama Sözlüğü* as one of the words meaning ‘smell’. From this root, the forms *yiıdın* (putrid, foul-smelling), *yiıyır* (ill-smelling), *yiıytmek* (to cause something to smell), and the compound *yiı duymak* (to detect a smell) were historically attested. Kaşgarlı Mahmud likewise records cognate forms, including *yıd* ‘smell’, *yıdımak* ‘to emit odor’, *yıdıg* ‘stinking’, *yıdlamak* ‘to smell’, and *yıdlanmak* ‘to give off odor, especially of meat’

In this study, we aim to evaluate the place of the concept of ‘smell’ in Turkic civilization by taking the Uzbek Turkic word *hid* as our point of departure.

Keywords: *hid* (smell), Old Turkic, Chagatai Turkic, Uzbek Turkic, etymology

1. Giriş

Türk dilinin tarihî dönemleri içinde, yazı ile takip edilebilen en eski dönemin adı Köktürkçedir. Köktürkçeyi takip ederek gelişen Eski Uygur Türkçesi, bu dönemin ikinci evresini oluşturmaktadır. Uygurların muhtelif kültürlerle ve dinlerle temasları neticesinde bozkır yaşamından yavaş yavaş sıyrılarak yerleşik hayata geçmesi, yeni bir sosyal hayatın tesis edilmesine imkân yaratmıştır. Bu yeni sosyal hayat ve kültürel temaslar, Eski Uygur Türkçesinin değişimini ve gelişimini de etkilemiştir. Zengin bir edebiyat dili meydana getiren Eski Uygurlardan günümüze pek çok dil malzemesi kalmıştır.

Canlı bir varlık olan Dil, kullanıcılarını ihtiyaçlarını karşılamak üzere süreç içerisinde değişir ve gelişir. Dilde özel bir kavram alanına sahip olan kelimeler arasında “koku” anlamına gelen kelimeler önemli bir yere sahiptir. Günümüz Özbek Türkçesindeki *hid* “koku” sözcüğünü esas alarak, Eski Uygur Türkçeden günümüze kadar çeşitli fonetik yansımalarla koku kavramını oluşturan kelimeler, oluşturulma sebepleri, kullanılma biçimleri ve işlevleri, dil ile ilişkilerinin incelenmesi Çağdaş Türk lehçeleri ve Türk sözlükbilimine katkı sağlayacaktır.

2. İnceleme

Koku Eski Türkçe döneminden beri mevcut olan kelimedir. *Kok* – kökünden türeyen koku kelimesi gündelik hayatta en çok kullanılan temel kelimelerden biridir.

“Kokmak” fiili aslında dumanla ilişkilendirildiği için ateş üzerindeki etten veya kandil, tütüsü vb.den dumanın yükselmesini de ifade eder.

Köken bilimi çalışmalarında en çok karşılaşılan sorunun ses değişimlerinden ileri geldiğini söylemek mümkündür. Bu bazen kökteki bazen de ekteki ses değişimlerinden kaynaklanır. Çünkü kök, geçirmiş olduğu ses değişimleriyle tanınmaz bir durumda veya başka bir sözün kökü görünümünde olabilir (Karaağaç, 2011: 460) Dolaysıyla köken bilgisi çalışmalarında bir kelimenin oluşumunda eski bilgi-yeni bilgi ilişkisine başvurmak önemli bir yol olarak görülmektedir.

XI. yüzyılda kaleme alınan ilk Türk sözlüğü Divânü Lügâti’t-Türk’ten beri Türk lehçe ve ağızlarıyla ilgili binlerce sözlük hazırlandı ve bunlar üzerinde çok çeşitli çalışmalar yapıldı. Bunlardan bir bölümü de koku kavramını taşıyan kelimelerdir. Böyle kelimelerden biri de Eski Türkçe döneminden beri Özbek Türkçesinde ve diğer Türk lehçelerinde farklı olarak koku anlamına gelen *hid*, *is*, *bo’y*, *sassiğ* kelimeleridir.

Eski Türkçedeki kelime içi ve kelime sonundaki /-d-/, /-d/ ünsüzü Çağatay Türkçesinde /-y-/, /-y’ye dönüşür (Akar, 2020: 216). Örneğin *adək*, *edgü*, *kadgu* şeklinde olan kelimeler XI. yüzyıldan itibaren d/z/y değişimi ile çoğu Türk lehçelerinde özellikle Özbek Türkçesinde *adək* > *azək* > *ayək*, veya *edgü* > *ezgü*, *kadgu* > *kayg’u*, şekillerine dönüşmüştür.

Adək, *edgü*, *kadgu* kelimelerindeki dişler arası sızıcı /d/ sesi, diğer dönem eserlerinde de tespit edilebilmektedir (Argunşah, 2014: 110). Eski Türkçede söz içinde ve sonunda kimi /b/ sesleri Doğu Türkçesinde bazen / v’ye dönüşmüş (sub>suv) dönüşmüş, bazen de sub > su örneğinde de görüldüğü üzere düşmüştür (Eckmann, 2013: 37-38). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ise ünsüz türemesi fazlaca görülmez.

Zeynep Korkmaz ön seste ünsüz türemesini “Ünlü ile başlayan bazı kelimelerin ön hecelerindeki vurgusuz veya zayıf kelime başı ünlülerinin ses değerlerini koruma vb. sebeplerle /y/, /h/, /v/ gibi boğumlanma noktaları zayıf olan ünsüzlerin türemesi olayı” olarak tanımlar (Korkmaz, 1992: 119)

Örnek: *alpağut* > *yılpağut*, *ılan* > *yılan*, *erin* > *yerin*, *ıd* > *yıd* (koku)

Dar ünlüyle başlayan bazı kelimelerde Uygur Türkçesi döneminde söz başında /y/ ünsüzü türemiştir. Bu durum Çağatay Türkçesinin son dönemindeki metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır: *yığladılar* (ağlamak) 60a/3, *yığaç* (ağaç) 96b/6, *yırak* (ırak) 77b/5 (Yoqubov, 2023: 45)

Koku anlamına gelen günümüz Özbek Türkçesindeki “*hid*” kelimesi de aynı fonetik değişiklikler sonucunda Eski Uygur Türkçesindeki “*yıd*” kelimesiyle ilişkilidir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde bu kelimeyle sık sık karşılaşırız.

yıd-ın -: Kokusunun:

urup tuu türlüğ ku-a çeçek-in

yıd-ın yıpa-ın erdını tuuğ bra

(Ölmez. 2011: 176. 19/20)

yıdıt -: Kokutmak:

yılka tegmişig yıdıtmayın, ayka tegmişig artatmayın;

edgüsi bolzun tir. Ança bilingler: edgü ol.

(İrk Bitiği, 59)

Eski Uygurcanın El Sözlüğü'nde koku anlamındaki *yıd* kelimesiyle ilgili çok sayıda kelimeye rastlanmaktadır:

yıd -: koku. *alku yıd yıpar hwa čäčäk ärdini elig han* (bütün güzel kokuların ve çiçeklerin mücevher hükümdarı (bir Buda'nın adı). (EUES: 79)

yıd aşıg -: güzel kokulu yemek. (EUES: 896)

yıd yıpar hwa čäčäk -: güzel koku ve çiçekler. (EUES: 896)

yıd yıpar tög ädrümlig -: güzel koku gibi erdemli. (EUES: 896)

yıdlig -: güzel kokulu. (EUES: 896)

Olumsuzluk anlamında kullanılan koku anlamını taşıyan kelimeler:

yıdığ -: pis, fena kokan. (EUES: 896)

yıdığ ütöz -: pis kokan vücut. (EUES: 896)

yıd (koku) kelimesi Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" esrinde de birçok örnekte gelmektedir:

0070. *tümen tü çéçekler yazıldı küle*

yıpar toldı kâfûr ajun yıd bile

(Binlerce çiçekler gülerek açıldılar; dünya misk ve kâfûr kokusu ile doldu).

0071. *sabâ yêli koptı karanfil yıdın ajun*

barça bütrü yıpar burdı kin

(Sabah yeli koptu (hafif rüzgar esti) karanfil kokulu dünyanın varca (her) yanına **yıpar** (koku) vurdu anber)

0096. *kayusı yıdı birle tapnur tapuğ*

kayu körk meñiz birle açtı kapuğ

(Kimi kokusu ile tapınır, kimi görkemli renkleri ile açtı kapıyı)

(Kutadgu Bilig, 96)

Kaşgarlı Mahmud'un Divân-ü Lügâti't-Türk kitabında koku anlamını oluşturan *yıdı*, *yıdıg*, *yıdıglik*, *yıdla*, *yıdlan*, *yıdlaş*, gibi kelimeler kullanılmaktadır: *yıdıg* – her şeyin kokuşmuşu (DLT, 2018: 353), *et yıdıdı* – et koktu, *yıdıglik* – hem kokuşmuş hem eski olma *yıdıglik* et (DLT, 2018: 370), *yılkı yıdlaştı* – hayvanlar vb. Koklaştı. Atasözü: *Kişi sözleşü yılkı yıdlaşu* (DLT, 2018: 389) Anlamı: İnsanlar birbirleriyle kokuşarak tanışır; hayvanların tanışması ise koklaşma iledir. Divânda geçen bu kelimelerin çoğu günümüz Özbek Türkçesinde korunmuştur: *hidlik*, *hidlamoq*, *hidlanmoq*, *hidlashmoq* vb.

Eski Uygur Türkçesi zamanından beri yazı dilinde *yıd*, *yıdıg*, *yıdımak*, *yıdlaş* gibi çeşitli fonetik yansımalar kullanılmıştır (EUTS 1968: 305) *yıd* kelimesinde ön hecedeki vurgusuz, zayıf kelime olduğu için kelime başı ünlülerinin ses değerlerini koruma sebebiyle *h* ünsüzünün türemesi yoluyla *y > h* *yıd* - *hid* şekline dönüşmüştür diye düşünüyoruz.

Özbek Dilinin Etimoloji Sözlüğünde *hid* kelimesi şu şekilde açıklanmaktadır: *hid*, /is/, büy. *Har gulning hidi boshqa* (Atasözü). Bu kelime Eski Türk dilinde aslı *ıd*, *yız*, *yıd* şeklinde karşımıza çıkar. Eski Özbek dili döneminde kelime başında gelen *y* ünsüzü *h* ünsüzüne değişmiştir. Bundan dolayı konuşma dilinde kalın /ı/ ünlüsü kalınlık

hususiyetini kaybederek ince *i* şeklinde telaffuz edilmiştir: *ıd* > *yıd* > *hıd* > *hid* (Sh.Rahmatullayev, 2000: O‘TEL, 594).

Günümüz Özbek Türkçesinde koku anlamında *bo‘y*, *xushbo‘y*, *muattar*, *sassiq*, *badbo‘y*, *qo‘lansa*, *ifor* gibi kelimeler kullanılmaktadır. Bu kavram için nesne adları da kullanılır. Yani kokuyu ifade etmek için nesne adına “*hid*” sözcüğünün eklenmesiyle birleşik sıfatlar oluşturulur: *atir hidi*, *rayhon hidi*, *yog‘ hidi*, *baliq hidi*, *bolaning hidi*, *yoqimli hid* gibi

Hidi kelsa mast bo‘laylik

Handalakning bo‘yiga (Halk Türküsü)

Tabi ki koku anlamında gündelik hayatta kullanılan başka kelimeler de bulunmaktadır ve bu kelimeler insanlar arasında yoğunlukla kullanılır. Kötü, beğenilmeyen kokuyu ifade eden böyle kelimelerden biri bu *sassı* sözcüğüdür. Bu kelime çoğu Türk lehçelerinde sıklıkla kullanılan kelimedir. Bu kelime Özbek Türkçesinde sözlüklerde şöyle yer almaktadır:

Sassiq – kokusu hoş değil, kötü kokmak anlamını vermektedir. *Ot eti juda sassiq edi*. (Öz. DAL I, 346) Bu kelime *sası* fiilinden (et sasidi) -ğ yapım ekiyle yapılmaktadır (D.S, 1969: 490). Fonetik yansımalarla kelimeye önce -g sesi sonra -ğ sesi ve -q sesine değişmiştir: *sası* > *sasıg* > *sassıg* > *sassiq* (Sh.Rahmatullayev O‘TEL, 2021: 279). Eski Türkçe *sası*- “pis kokmak” fiilinden /+Ig/ son ekiyle türetilmiştir. Eski Türkçe fiil Eski Türkçe *saz* “bataklık” sözcüğünden türetilmiş olabilir.

Eski Uygur Türkçesinde *sası* (kötü kokmak) fiilinden *sasıg* ismi türemiş ama kelime sonundaki /-g/ sesi Batı Türkçesinde düşünce *sası* bicimi oluşmuş. “Kötü kokan, kokuşmuş” anlamına gelen kelime günümüz Türkiye Türkçesinde bu anlamını korumakla birlikte yiyeceğin tatsız, tuzsuz oluşunu da ifade ediyor. Özbek Türkçesinde ise kötü kokan, kokuşmuş anlamlarını vermektedir. Bu kelime de ilk önce Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçmektedir:

sası -: Kokmak, fena kokmak, kokuşmak, çürümek. *Etləri yinleri togrulup yıdıp sasıp ‘eyegü* (EUES, 2021: 896).

sasıt -: Kokutmak (EUES, 2021: 896).

Çağatay Türkçesi dönemi metinlerinde /*sassı*/ kelimesiyle birlikte kokmak anlamını taşıyan /*islen*/ kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime *is* (koku) kelimesine -le yapım ekiyle oluşan *isle*, *islen* eylemleri yapılmaktadır: *islen*- “kokulanmak, kokmak” (< *isle*- ‘koklamak’ /-n-/ eylemi *isle*- ‘koklamak’ eylemine /-n-/ eylemden eylem yapım ekinin eklenmesiyle türemiş geçişli bir eylem biçimidir. Çağatayca sözlüklerden *Lugat-i Çağatay*’da *islen*- ‘kokulanmak, kokmak’ anlamında yer almaktadır (*Lugat-i Çağatay*: 52a). /*is*/ kelimesi kelime başı /i/ sesi arkaik /ı/ sesinden ayrılma olarak karşımıza çıkar /i/ kelime başı kök ailesi kelimeler aynı zamanda art damak /ı/ sesi kelime kök ailesi olanlara aynı kavram alanı içerisinde bulunmaktadır.

Günümüz Özbek Türkçesinde *sasimoq* (fiil), *sassiq* (sıfat) kelimeleri sadece standart dil için kullanılmaktadır. Ama ağızlarda *sası*, *sassı*, *sassıg* ‘*islanmaq*, *qo‘lansa* (baya kokmuş) gibi varyantları da kullanılmaktadır (V.Reshetov, Sh. Shoabdurahmanov, 1978: 105).

Özbek Türkçesinde koku anlamını taşıyan sıfatlar sadece *hid* veya *sası*, *islanmoq* kelimeleri değil aynı zamanda Arapça ve Farsçadan geçen kelimeler de kullanılmaktadır. Özbek Türkçesine Farsçadan geçen koku anlamında kullanılan sıfatlar: *bo* 'y, *xushbo* 'y, *badbo* 'y

***bo* 'y** kelimesi (Fars. *būy* > *bū*) koku anlamını taşımaktadır. Özbek Dilinin Açıklamalı Sözlüğünde *xushbo* 'y kelimesi şu şekilde açıklanmaktadır:

***xushbo* 'y** – yoqimli hid taratadigan, yaxshi hidli, muattar. (güzel koku dağıtan, güzel kokulu) *Hamma yoqni dimog'ini qitiqlovchi yoqimli, xushbo 'y bug'doy hidi tutib ketti. 2 Ona yerning xushbo 'y tafti mast qiladi kishini.* (Öz. DAL I, 2006: 262)

badbo 'y kelimesi ise olumsuz, kötü koku, kokmuş, pis koku anlamlarını taşımaktadır.

***badbo* 'y** – yoqimsiz hid taratuvchi, yoqimsiz hidga ega, qo'lasa, sassiq

Otabek badbo 'y hiddan bo 'g'ilib uyg'ondi (Öz. DAL I, 2006: 262)

Konuşma dilinde Arapçadan geçen *muattar*, *ifor* gibi kelimeler de Özbek Türkçesinin standart dilinde *hid* kelimesiyle eş anlamlı yani koku anlamını vermektedir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *yipar* kelimesi koku anlamında gelmektedir:

***yipar y(a)ruklug* -:** güzel kokulu ve parıltılı. (EUES, 2021: 896)

***yipar yorunčga* -:** kokulu yonca, çemen, çemen otu, boy otu. (EUES, 2021: 896)

3. Sonuç

Özbek Türkçesinde kullanılan ve koku kavramını karşılayan *hid* kelimesi Eski Türkçe döneminden kalmış ve çeşitli ses değişimlerine uğramıştır. Kelime türlü fonetik yansımalarla boğumlanma noktaları zayıf olan ünsüzlerin değişimleri ve türemeleri sonucunda oluşmuştur. Bunun yanında günümüz Özbek Türkçesi konuşma dilinde koku eylemini ifade eden birçok kelime olduğu tespit edilmiştir: *hid* (*hidi*, *hidli*, *hidsiz*, *hidlik*, *hidlamoq*, *hidlashmoq*, *hidlangan* vb.) *sassiq* (*sasi*, *sasimoq*, *sasitmoq*) *is* (*islanmoq*), *qo* 'lansa, *bo* 'y (*xushbo* 'y, *bado* 'y), *ifor* vb.

Bütün bu örnekler, Özbek Türkçesinde koku kavram alanının başlı başına bir alan olduğunu ve koku olgusunun halkın gündelik hayatında önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Diğer Türk lehçelerinde de yapılacak buna benzer çalışmalarla bütün Türk dili için bir koku kavramı sözlüğü çıkarılabilecektir.

Kısaltmalar:

DLT - Divân-ü Lügâti't-Türk

EUES - Eski Uygurcanın El Sözlüğü

EUTS - Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

O'TEL - O'zbek tilining etimologik lug'ati

Öz. DAL - Özbek Dilinin Açıklamalı Sözlüğü

Kaynakça

- Akar, A. (2020). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Akar, A. (2018). *Oğuzların Dili*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Argunşah, M. (2014). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Atalay B. (1970). *Abuşka Lügati veya Çağatay Sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız yayınları.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Древнетюркский словарь*. Наука, Ленинград 1969 г. (Drevnetyurkskiy Slovar'. Nauka, Leningrad 1969.)
- Ercilasun A. B. ve Akkoyunlu Z. (2018). *Divân-ü Lügâti't-Türk (Giriş – Metin – Çeviri – Notlar – Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karaağaç, G. (2011). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (5. Bölüm)*. Ankara
- Rahmatullayev, Sh. (2000). *O'zbek tilining etimologik lug'ati (Turkiy so'zlar)*, Toshkent: Universitet nashriyoti.
- Reshetov V. ve Shoabdurahmanov Sh. (1978). *O'zbek dialektologiyasi*. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
- Wilkens, J. (2021). *Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*. Universitätsverlag Göttingen.
- Yoqubov, I. (2023). *Meşreb Divânı'nın Semerkant Nüshası Metin-Gramer-Dizin*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
- ☒ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.